

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім.І.Я.ФРАНКА

На правах рукопису

МЕЛЬНИК ЯРОСЛАВА ІВАНІВНА

ІВАН ФРАНКО В 1908-1916 рр.
/ПРОБЛЕМА НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ/

Ю.01.02 - Українська література

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Львів - 1993

Робота виконана у відділі української літератури
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича АН України

- Науковий керівник - доктор філологічних наук,
професор
І. О. Денисюк
- Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор
Р. Т. Гром'як
- кандидат філологічних наук,
професор
З. П. Гузар

Провідна установа - Львівське відділення Інституту
літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України

Захист відбудеться 18 серпня 1993 р. о 10 год.
на засіданні спеціалізованої ради К. 068.26.14 у Львівському
державному університеті ім. І. Франка /2900601, Львів, вул.
Університетська, 1/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці
Львівського державного університету ім. І. Франка

Автореферат розіслано 14 листопада 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Терлак - З. М. Терлак

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Біографія - один із найдавніших літературних жанрів. Саме з життєписів, на думку вчених, розпочалась література як така. З перебігом часу біографія, "транскультурне та трансісторичне явище, що володіє надзвичайною можливістю управляти культурним кодом та суспільним порядком"¹, не втратила своєї популярності. З огляду на множинність підходів до її інтерпретації письменницькій біографії належить особливе місце в типологічному ряді життєписів. Згідно сучасних наукових уявлень, біографія письменника може стати "предметом уваги постільки, поскільки вона здатна прояснити сам твір мистецтва, поскільки закономірна і виправдана її роль у вивченні феномену генія як свідчення його морального, інтелектуального та емоційного розвитку", зрештою, саме "біографічні пошуки дають матеріал для систематичного вивчення психології творця і самого творчого процесу"².

Зрозумілим і закономірним є інтерес до такої могутньої постаті в українській літературі як Іван Франко. Проте проблема створення наукової біографії І. Франка досі залишається нерозв'язаною, хоча наявність різного типу біографій письменника /від найкоротших нарисів до великих монографій/ створє певно міров ілюзію вичерпаності, вивченості даної теми.

Ця нерозв'язаність виявляється передусім у тій нерівномірності, з якою висвітлено окремі періоди життя І. Франка. Порівняно з іншими - найбільше "білих плям" припадає на 1908-1916 рр. Останнє десятиліття І. Франка - це один з тих моментів в історії української літератури, що його через цілу низку причин різного характеру майже не торкалися дослідники. Б певна традиція остраху перед складними, неоднозначними сторінками особистого життя письменника. Підходи до такого складного явища як І. Франко в 1908-1916 рр. були обмежені в основному оціночними, причому популярними параметрами: з одного боку були заяви, що з 1908 року "Франко для української поезії вмер"³, а з іншого були твердження про те, що в той час "Франко працював умово і то працював ви-

1. Makochina N. *Displacement of Signs in Biography: Semiosis of a Popular Genre // Signs of Humanity L'homme et ses signes.* - *Mouton de Gruyter* - 1992 - S 547-555.
2. Уаллек Р., Уоррен О. Теорія літератури. - М., 1978. - С. 90.
3. Білецький Л. Хто такий Франко для українського народу // ЛНВ. - 1926. - Кн. 7-8. - С. 231.

датно на літературнім і науковім полі" 4.

Невивченість постаті І.Франка останніх років життя, замовчуваність у франкознавстві останніх десятиліть значної частини його творчої спадщини, важливих фактів як особистого, так і тодішнього літературного і політичного життя, викривлення біографічних фактів, загалом нерозв'язаність цілого комплексу проблем, взятих у багатовимірності такого драматичного, болючого і дуже цікавого явища, як мистецький і психологічний феномен І.Франка останніх років життя, - все це і визначає актуальність даного дисертаційного дослідження.

Основна мета дисертації полягає в тому, щоб якомога повніше та достовірніше, системно висвітлити феномен творчої особистості І.Франка останніх років життя. Реалізація цієї мети передбачає виконання низки конкретних завдань:

визначити найважливіші моменти особистої і творчої біографії І.Франка 1908-1916 рр., які вимагають окремого, спеціального дослідження;

вирішити проблему редукування фактів /подій/ до найістотніших, а також, що не менш важливо, встановити точність і вірогідність цих фактів;

підпорядкувати висвітлення подій "зовнішньої" біографії - біографії "внутрішній", пізнання особистості митця, його духовного світу, інтерпретації творчості;

простежити зв'язок між біографією І.Франка останніх років життя та його творчістю;

вирішити проблему специфіки висвітлення подій епохи в письменницькій біографії.

Джерельною базою дослідження є твори І.Франка, взяті у всій сукупності /літературна та наукова спадщина, епістолярій, автобіографічні матеріали найрізноманітнішого характеру/; мемуари; епістолярій найближчого оточення письменника; прижиттєві відгуки на творчість І.Франка; хроніка в пресі /прижиттєва/; документи офіційні та особисті.

Теоретико-методологічну основу дисертації складають праці з проблем теорії біографії Д.Благого, Г.Винокура, О.Бушміна, А.Аколкин, В.Мейлаха, Г.Сивоконя, В.Смілянської, Й.Ріхтера та ін. Крім того, дослідження базується на теоретико- та історико-

4. Ухрим'вич В. Причинки до біографії і характеристики Івана Франка // Новий час. - 1926. - Ч.50. - С.52.

літературних працях І.Франка, де вчений порушує низку питань біографістики, а також на біографічних студіях про І.Франка /Г.Басса, М.Возняка, Р.Горака, О.Дея, В.Дорошенка, С.Буримова, М.Лозинського, Д.Лукиїновича, Л.Луціва, М.Мочульського, М.Пархоменка та ін./.

У дисертації застосовано системно-описовий принцип аналізу з використанням біографічного, психологічного, конкретно-історичного методів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в дослідженні вперше в українському літературознавстві вивчається біографія Івана Франка як самостійна наукова проблема, а, зокрема, висвітлюються основні проблеми його біографії останніх років життя, своєрідність його творчої праці в цей час. При цьому використовується весь доступний матеріал, якнайширше залучаються архівні матеріали, які раніше не входили в коло літературознавчого аналізу: документи відділу рукописів Інституту літератури ім.Т.Шевченка АН України, Музею Івана Франка у Львові, відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім.В.Стефаника АН України, Центрального державного історичного архіву України у Львові, Львівського обласного державного архіву, а також приватного архіву Василя Шурат.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що вона вводить у науковий обіг низку виявлених і осмислених біографічних документів, поповнює джерельну базу наукової біографії І.Франка. Положення і висновки даного дослідження можуть бути використані для створення загальної біографії І.Франка, літопису життя і творчості письменника, енциклопедії франкознавства. Результати дисертації можуть бути враховані при написанні розділів про І.Франка в синтетичних працях /типу "Історії літератури"/, у розвідках з проблем психології творчості, а також у курсах історії літератури у вищих і середніх навчальних закладах.

Теоретичне значення роботи визначається методологічним аспектом моделі наукової біографії письменника.

Апробація роботи здійснювалась у формі статей /15 позицій/ і наукових доповідей: на регіональних наукових читаннях у Львівському університеті "Академік М.Возняк і розвиток української національної культури" /Львів, 1990/, на науковій конференції "Роль Володимира Гнатюка у розвитку української національної культури" /Тернопіль, 1991/, на республіканській науковій кон-

ференції "Іван Франко і національне відродження" /Криворівня, 1991/, на Шашкевичівських читаннях "Марія Шашкевич і українське національне відродження" /Львів, 1991/, на міжнародній науковій конференції, присвяченій 150-літтю від дня народження М. Драгоманова /Київ, 1991/, на науковій конференції "Молода Муза" і літературний процес кінця XIX - початку XX століття в Україні і Європі" /Львів, 1992/, на Другому міжнародному конгресі українців /Львів, 1993/, на науковій конференції "Актуальні проблеми розвитку франкознавства" /Криворівня, 1993/. Повний текст дисертації обговорений на засіданні відділу української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича АН України.

Структура і зміст роботи Дисертація складається із вступу, двох розділів /"Недосліджені сторінки життєпису Івана Франка 1908-1916 рр." і "Своєрідність творчого процесу Івана Франка останніх років життя"/, висновків і списку літератури.

У "Вступі" обґрунтовується актуальність теми дослідження і її наукова новизна, визначаються мета і завдання роботи, висвітлюється ступінь вивченості проблеми, а також окреслюються окремі теоретичні погляди на наукову біографію, її зміст і компоненти, розглядається проблема взаємозв'язку життя і творчості письменника.

Перший розділ /"Недосліджені сторінки життєпису Івана Франка 1908-1916 рр."/ Не претендуючи на висчерпність висвітлення всіх моментів життєпису І. Франка, зосереджуємо увагу на таких проблемах біографії І. Франка останніх років: 1908 рік у житті письменника, Іван Франко у дні відзначення 40-річчя творчої праці та в період першої світової війни.

У житті І. Франка винятково трагічним змістом позначений 1908 рік, за означенням самого письменника, "найстрашніший рік" у його житті. І все ж 1908 рік - переломна лінія в особистій і творчій біографії І. Франка - не був початком отої фатальної драми, що обернула подальшу земну путь письменника на "муки і кару".

Невиліковна недуга вже давно підточувала організм І. Франка: це засвідчують спомини людей з найближчого оточення письменника, деякі його вірші, автобіографізм яких простежується дуже чітко, а також Франків епістолярій /особливо цінне джерело для пізнання І. Франка як людини: не раз сприймається він як своєрідна автоісторія хвороби поета/. У листах до знайомих І. Франко найбільше скаржився на дошкульні головні болі, душевну депресію - "занад-

то роздразнені нерви", "почуття упадку й вичерпання духовних сил", "повне отупіння й апатію". Ще задовго перед 1908 р. сучасники спостерігали дуже помітні зміни і в духовному портреті Франка: він став надзвичайно замкнений, похмурий, часто байдужий до справ, які колись його дуже хвилювали. У той час людей з Франкового оточення також неабияк вражала різкість і несправедливість його окремих суджень, причому необ'єктивність, "хвороблива гдирливість" Франка /С.Чикаленко/ проявлялась не лише під час приватних розмов чи в його особистій кореспонденції, подекуди вона дуже чітко простежується і в його тодішніх статтях.

Весною 1908 р. під час перебування І.Франка на курорті в Ліпіку /Хорватія/ недуга набрала особливо загрозливих для життя форм. "...Лікарі не роблять ніякої надії удержати його при житті, - писав наприкінці квітня 1908 р. В.Гнатюк М.Коцюбинському про стан здоров'я І.Франка. - Він хорий загалом на цілий ряд хворіб: на очах сильна застаріла трахома, якої він не лічив ніколи порядно, так що лікар дивується, що він досі не осліп; з нирок сходить ропа, а може вив'язатися ще щось гірше; обі руки спаралізовані, що не мож ними рушити, його годує служка; є ще інші дрібниці, але найважливіше - це великі зміни мозкові, які можуть дуже швидко викликати смерть!"⁵. Особливо страждав І.Франко від надзвичайно болючих візій і галюцинацій /за його словами, від "переслідування з боку ворожих духів", найбільше від "переслідування" з боку "духа М.Драгоманова". У роботі розкриваються причини Франкового "комплексу Драгоманова" в останні роки, висувуються припущення щодо імовірних причин появи в нього деяких інших візій, зазначається, що сучасники "забіги й ухилення д-ра Франка" вважали хоча трагічним, але майже закономірним проявом його хвороби - прогресивного паралічу, згадується також ретроспективний діагноз хвороби письменника. На думку деяких сучасних медиків, І.Франко в останні роки життя страждав особливою формою ревматоїдного артриту - РА - хворобою Рейтера⁶. У дисерта-

5. Див.: Коцюбинський М. Твори в 7 т. - К., 1973. - Т.6. - С. 210-211.

6. Див.: Шеремета Н.А., Ясинская Л.Я. Ретроспективный диагноз болезни И.Я.Франко - особая форма ревматоидного артрита // III съезд патологоанатомов УССР: Тезисы докладов. Ив. - Франковск, 27-29 мая 1981. - Ив. - Франковск, 1981. - С.193-196.

ції не ставилось мети розв'язати суперечність цих двох діагнозів: по-перше, авторка остерігалась підміни літературознавчого підходу медичним анамнезом, по-друге, через те, що розв'язати цю проблему зі стовідсотковою достовірністю, мабуть, ніколи не вдасться. Для висвітлення основної мети роботи дисертантку перш за все цікавила психологічна структура особистості І.Франка, його життя під час тих неймовірних страждань, що випали на його долю, сліди тодішнього фізичного та душевного стану автора в його творчості, у взаєминах з людьми.

Тяжка недуга не вплинула на домінуючу рису особистості Франка - на його одержимість у праці. Це переконливо засвідчує творчий доробок письменника перших місяців 1908 р., його активне включення в літературне життя наприкінці літа 1908 р., тобто відразу ж після того, як минув вибух недуги в найгострішій формі. Біографічні обставини творчості письменника цього періоду розкриваються на основі численних біографічних джерел: епістолярної спадщини І.Франка /деякі його листи, писані саме 1908 р., досі не опубліковані/; автобіографічних матеріалів найрізноманітнішого характеру, зокрема "Історії моєї хвороби" /так само донині зберігається в рукописах/; кореспонденції першого кола Франкового оточення /В.Гнатюка, М.Мочульського, В.Козловського, В.Дорошенка, К.Бандрівського/; листів і мемуарів дітей письменника - Анни, Петра, Тараса; повідомлень тогочасної преси про стан здоров'я І.Франка.

У роботі відзначається, що хвороба І.Франка викликала в Україні повсюдну тривогу та занепокоєння, висвітлюється, зокрема, те, як відгукнулася українська громадськість на матеріальні проблеми письменника, позбавленого в час недуги літературних заробітків - єдиного джерела прибутків.

Різні аспекти проблеми "письменник і суспільство" інтерпретуються також і в наступному параграфі роботи - "Ювілейна силуетка /Іван Франко у дні відзначення 40-річчя творчої праці/". Відзначається, що, на думку багатьох мемуаристів і біографів Франка, по-її 40-літнього зв'язу були найсвітлішими сторінками особистого життя письменника останнього десятиріччя. Ювілей І.Франка св'ятувався не лише в Україні, але й українською громадою у Москві, Відні, Петербурзі, Нью-Йорку, Едмонтоні, Вінніпегу. Європейська громадськість засвідчила свою пошану українському письменникові учасню у збірнику "Привіт Іванови Франкови в сорокалітте письменської праці", статтями про ювіляра в польських, російських, німецьких часописах, привітаннями й телеграмами. Прикметно

особливістю цього ювілею, крім масштабів відзначення, було й те, що в ювілейних урочистостях взяли участь майже всі верстви українського суспільства. Вої ювілейні урочистості проходили під знаком визнання заслуг І.Франка як одного з найвидатніших творців національного відродження. Всенациональне визнання, повсюдні вияви глибокої шани не могли не принести ювілярові приємних хвилин. І все ж значною мірою хибує на односторонність погляд на ювілейні дні лише як на окрасу життя І.Франка на схилі віку, заслужену винагороду від нації за 40-літню жертвову працю. Насамперед з огляду на те, що він не відзеркалює усієї глибини та складності почувань самого ювіляра. У роботі зроблена спроба обґрунтувати, що на ювілейній силуетці І.Франка 1913 р. превалюють надто сумні барви.

Заініціював відзначення ювілею І.Франка літературний комітет, створений наприкінці 1911 р. у Львові. Крім цього головного комітету, організацією ювілею займалась ще низка комітетів - громадський, студентський, а також дуже багато комітетів на провінції, у тому числі в Америці та Канаді. Використавши низку архівних джерел, матеріалів періодики, авторка висвітлює діяльність ювілейних комітетів, спрямовану на популяризацію імені І.Франка, особливо на організацію ювілейного дару для письменника. Ювілейний дар І.Франкові склали пожертви української громади з цілого світу, як від окремих осіб, так і від цілих інституцій. Особливо значним був внесок НТШ у Львові. Вагомим джерелом збільшення ювілейного дару були виступи самого І.Франка з читанням поеми "Мойсей" у багатьох містах Галичини та Буковини. Вони стали особливо хвилюючою частиною ювілейних урочистостей.

Відзначення 40-ліття творчої праці І.Франка стало помітною подією в духовному житті України того часу. Ювілейні торжества /вистави, концерти, академії, січові свята, музична, художня та образотворча франкіана, видання творів письменника/ були виявом не лише любові до великого письменника, а й засвідчили те поважне місце, яке зайняли ідеї І.Франка в духовному житті суспільства, стали ті урочистості ознак зрілості нації, консолідації її сил.

Ювілейний рік став могутнім імпульсом для осмислення Франка-митця. Тоді було написано багато праць про письменника: від ювілейних заміток, популярних статей у пресі до перших спроб створення синтетичних монографій про І.Франка, намагань комплексно охопити феномен його творчої особистості на тлі тогочасного мистецького і національно-політичного життя. З-поміж ювілейної літератури у роботі для аналізу виділено студії тих авторів, у

яких заховано "ключ" для зрозуміння збагнення у критиці "огрому" Франкового світу, а саме: у виступах С.Сфремова, М.Возняка, Я.Лреми, Р.Заклинського, О.Богун, О.Колесси, М.Євшана, В.Супранівського, С.Смаль-Стоцького, С.Петлюри. У роботі відзначається, що ювілейній літературі притаманний сильний струмінь публіцистичності, який у багатьох студіях домінує над науковими методами дослідження. Ще однією відмінною "ціхою" ювілейної літератури є те, що про І.Франка здебільшого писали у ключі національно-політичного контексту. З одного боку, це було зумовлено поцінуванням письменника критиками як громадянина, з другого боку, "знаком" доби, тим, що відзначення ювілею припало на час політичного та культурного відродження України, яке беззастережно в ментальності українців пов'язувалося з іменем І.Франка. Генезу суспільної заангажованості І.Франка дослідники виводили, по-перше, з особливостей розвою української нації, другим елементом, що створює явище Франка-типового суспільника, критика вважала особистісний фактор. До позитивних досягнень критичного осмислення доробку І.Франка авторами ювілейної літератури належить те, що значна їх частина розглядає його творчість у площині світоглядної і творчої еволюції: еволюцію Франка-поета від суспільних до індивідуальних мотивів побачив М.Євшан, еволюцію Франка-політика від суспільницьких поглядів до національної ідеології відзначав Р.Заклинський, на еволюції поетичної майстерності Франка акцентував О.Богун. Ще один цікавий момент: питання творчого стилю І.Франка. Даній проблеми тією чи іншою мірою практично не оминув жоден дослідник. Про Франка, природженого реаліста, писав С.Сфремов, аналогічно - М.Возняк, натомість Р.Піньоля характеризував митця як романтика, натураліста й модерніста. О.Колесса визначав методологічні засади І.Франка-критика літератури як "ідейно-естопсихологічні", історика літератури як "історико-порівняльні, підкріплені психологічно-естетичною аналізом". Авторка відзначає і таку прикмету ювілейної літератури - перевагу критичних оцінок над безпосереднім аналізом творчості, причому визначаючи вартість Франкових художніх творів, дослідники нерідко виходили з власної естетичної платформи. Про оцінку цієї літератури з боку самого ювіляра: Франко дуже уважно стежив за ювілейними студіями, на деякі відгукнувся спеціальними статтями у пресі, на інші принагідно окремими зауваженнями, при цьому нерідко прояснюючи окремі моменти свого життя: існу та творчої біографії.

У першому розділі також робиться спроба всебічно висвітлити постать І.Франка у дні першої світової війни /набільш замовчуваного і сфальсифікованого в радянському літературознавстві періоду життя письменника/. Згадавши про перебування І.Франка влітку 1914 р. у Криворівні, зокрема окресливши психологічний і літературний портрет письменника цього воєнного літа на Гуцульщині, основну увагу авторка звертає на висвітлення найважливіших подій життя І.Франка під час російської окупації Львова, перебування письменника "задня тяжкої недуги та майже цілковитого опущення у власнім домі" у притулку для Українських січових стрільців, а також на інтерпретацію маловідомих фактів особистої і творчої біографії І.Франка останніх місяців життя.

У дослідженні наводиться низка мемуарних свідчень, що проливають світло на життя І.Франка під час російської інвазії, розкривають його тодішні настрої і переживання: "Довелося Франкові пережити найстрашніші години свого життя, коли, здавалося, валилось все, над чим він працював цілий вік, на що сподівався, що творив. Довелося на власні очі побачити окупацію Львова, руїну цілого краю, тріумф темної сили..."⁷. Розкриваються також причини особистісного характеру, що затмарювали життя І.Франка під час війни: самотність /обидва сини на фронті, дочка Анна в Києві, дружина в лікарні/, злиденне матеріальне становище, побовування /небезпідставне/ власного арешту, тривога за долю синів, погіршення здоров'я /взимку 1915 р. І.Франко дуже тяжко переніс запалення легень/. У роботі акцентується на тому, що печальні обставини особистої біографії І.Франка не ослабили в нього інтересу до проблем сучасного життя, ходу війни, про що твердили деякі мемуаристи. Промовистим свідченням цього є низка оригінальних поезій І.Франка 1914-1916 рр., лейтмотивом яких стане віддзеркалення теми війни, одна з останніх публіцистичних праць письменника "Легкомисність чи щось інше", написана наприкінці грудня 1915 р. на злободенні політичні теми, а також такий цікавий документ як "Українська стрілецька шнайдица для розсікання дротів, помисл д-ра І.Франка. Львів, 9 січня 1916 р."

У першому розділі значна увага приділяється висвітленню осіб з першого кола Франкового оточення: інтерпретуються непрості взаємини в родині письменника /багатство виявленого в ході дослідження нового фактографічного матеріалу дало змогу скоригувати.
7. Спрямов С. Іван Франко: Критико-біографічний нарис. - К., 1926. - С.101.

вати суб'єктивні погляди деяких сучасників на багато реалій особистого життя І.Франка, у тому числі на сімейний побут/, зазначається, що багато сторінок біографії письменника двох останніх років пов'язано з Ц.Зигмунтовською, згадується про інших людей, що полегдували життя письменникові в час його "скомплікованої" хвороби - В.Франка, С.Левинську, К.Бандрівського, С.Монджейовську-Гончар, О.Грозикову та ін., відзначається активна перейнятість Франковою долею з боку української інтелігенції Наддніпрянської України, зокрема, з боку Є.Трегубова, Х.Алчевської, В.Ігнатовича, прояснюються контакти І.Франка у притулку для січових стрільців тощо.

Висвітлення життєпису І.Франка проводилось на точній документальній і хронологічній основі, при цьому в результаті дослідження було встановлено дати написання багатьох невідданих листів письменника, а також скориговано окремі авторські дати, як листів, так і поезій, розширено деякі неясні місця в епістолярній спадщині І.Франка, встановлено хронологічні рамки перебування письменника в Ліпівку, у притулку для січових стрільців тощо.

У першому розділі дослідження паралельно з подіями життєпису І.Франка мова йшла і про багато фактів літературної біографії письменника. Біографія і творчість як самостійна наукова проблема висвітлюється у наступній частині роботи.

У другому розділі - "Своєрідність творчого процесу Івана Франка останніх років життя" - розглядається біографічна зумовленість літературно-критичної, наукової і поетичної спадщини письменника.

Творчі обрії І.Франка після вибуху хвороби в гострій формі безмірно звужуються. Назавжди замовкнуть Франко-драматург і Франко-прозаїк. Франко-поет відізвається лише після тривалої паузи. Прикметно, що ще в Ліпівку І.Франко вирішив обмежити себе в майбутньому лише науковою працею, навіть визначив горизонти своїх студій у царині давньої літератури і фольклору. Проте, крім цієї наміченої у Ліпівку програми, І.Франко в останні вісім років життя зумів зробити набагато більше. Го не тільки завершив пра-

8. У "Листках на теплоту", що велися під час перебування І.Франка у притулку для січових стрільців натрапляємо на дешифрування цієї "скомплікованої" хвороби: атеросклероз, аркус дуги аорти, міокардит, нефрит, *вез сетевці*, гіпотоніка, гіпатіка, паралегія // Див.: Інститут літератури ім.Т.Г.Шевченка АН України. - Від. рукописів. - Ф.З. - № 1638. - Арк.І-8.

цю над 5-ти томним корпусом "Апокрифів і легенд з українських рукописів", 3-ох томною /у 6-ти книгах/ збіркою "Галицько-руських народних приповідок" і над серією "Студій над українськими народними піснями", але й опублікував багато інших пам'яток давнього письменства, написав низку цікавих літературно-критичних досліджень, здійснив багато повторних видань власних творів, супроводив їх ґрунтовними передмовами, деякі авторецензіями. А ще до творчого доробку І.Франка останніх років життя слід віднести численні рецензії, томи переопівів антології перекладів.

У дослідженні відзначається, що найбільше визнання з боку критики - української та чужоземної - випало в останні роки на долю "Апокрифів і легенд", "Галицько-руських народних приповідок" і "Студій над українськими народними піснями". Багато вчених /М.Возняк, В.Гнатюк, М.Гудзій, З.Кузеля, М.Мурка/, підкреслюючи, що за обсягом і високим науковим рівнем публікації збірки українського вченого не мали на той час аналогів у слов'янській науці, потрактували саме ці видання як вершинний здобуток Франка-вченого загалом. Натомість багато критичних зауважень було висловлено про найбільшу наукову розвідку І.Франка останнього періоду творчості /понад 25 аркушів друку/ "Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.". Рецензенти найбільше закидали І.Франкові бібліографічно-хронологічний принцип дослідження, особливо в другій частині книжки /19 ст./. Водночас, вказуючи на хиби Франкового "Нарису...", критики /особливо В.Дорошенко та Д.Дорошенко/ проявили глибоке розуміння того, чому І.Франко не зумів цього разу своєю студією задовольнити потреби в "систематичній, строго науковій і водночас популярній історії нашого письменства"⁹. Але хворий, з роздразненими без міри нервами І.Франко не сприймав ніяких зауважень, навіть таких доброзичливих, які висловили обидва Дорошенки. На його думку, саме ці рецензенти посміли "попицькати" його праць.

У дисертації підкреслюється, що І.Франко загалом у час недуги надзвичайно болісно реагував на критичні зауваження щодо його праць. Причини цієї надто емоційної реакції на критику дуже часто були незрозумілими для оточення, особливо до вибуху у Франка хвороби в гострій формі. Переконувачи супротивників

9. Дорошенко В. Нові книжки по історії нашої літератури // ЛНВ. - 1910. - Т.51. - Кн.7. - С.182.

у власній непогрішимості /а зі спростуванням думок опонентів І.Франко часто виступав на шпальтах різних часописів/, бувало, не зовсім коректно обходився з ними. На низці прикладів у роботі обгрунтовується, що в деяких творах І.Франка останніх років виразно відчувається певна роздратованість. У тому числі - також в оцінці критика праць і діяльності М.Грушевського, з котрим у Франка в останні роки були особливо напружені взаємини. Зазначається, що радянська історіографія несправедливо перенесла особистий конфлікт між І.Франком і М.Грушевським у політичну площину, хоча якраз складні взаємини між ними обидвома /як і в тандемі І.Франко-М.Драгоманов, І.Франко-М.Павлик/ прекрасно ілюструють тезу про те, що духовний розвиток у суспільстві нерозривно пов'язаний із яскравими індивідуальностями, з сильними, часом суперечними натурами. Притому "забувся" і той промовистий факт, що сам І.Франко при всій образі на М.Грушевського, рецензуючи його "Історію України-Руси", зумів піднятися вище особистих неприхильних почувань до її автора, як "забулось" і про те, що до хвороби ніхто не чув від І.Франка нарікань на М.Грушевського. Підкреслюється у дослідженні також і те, що бажання будь-якою ціною заперечити супротивникові іноді приводило І.Франка до інтерпретації тез, які явно суперечили його власним переконанням, у тому числі навіть національній доктрині, ідеалу політичної самостійності України. Найпоказовішим прикладом такого суб"ективізму Франка є його рецензія на Павликове видання в 1909 р. брошури М.Драгоманова "Пропащий час. Українці під московським царством /1654-1876/". На думку авторки, при інтерпретації окремих висловлювань І.Франка останніх років життя необхідно враховувати значну питому вагу суб"ективного елементу, а також особливості психологічного феномену письменника того часу. Не можна також нехтувати і літературним контекстом: одна річ, приміром, приватний лист І.Франка, рецензія чи фейлетон у пресі, інша - його узагальнюючі синтетичні праці з історії української літератури. Як правило, тенденційні судження І.Франка про тих чи інших осіб, висловлені в полемічному запалі, у стані роздратованія знімаються вираженими характеристиками в капітальних дослідженнях вченого.

Особливості психологічного феномену І.Франка останніх років життя дуже яскраво віддзеркалює "Wielka Ukraina" - манускрипт невідомого автора, який письменник видав наприкінці 1913 р. як п'яту "нововідкриту" частину "Дядів" А.Міцкевича. Вихід цього

видання викликав свого часу значний резонанс у пресі. На публікацію І.Франка з'явилися численні рецензії у львівських, краківських, варшавських, празьких часописах, отож, твердження багатьох мемуаристів /Г.Вігелляєна, А.Дутчака, м.Мочульського/ та деяких сучасних дослідників /Г.Грабовича/, що публікація І.Франка пройшла майже цілком непомітно, не цілком справедливе.

Польська преса потрактувала Франкове видання як документ душевної недуги його автора, що має лише винятково біографічне значення. На відміну від І.Франка, глибоко переконаного в авторстві А.міцкевича, у високій естетичній вартості своєї знахідки, критика в цьому надто сумнівалася, у тому числі такі авторитетні знавці спадщини А.Міцкевича, як О.Брюкнер і Г.Вігелляєн. Щоправда, окремі критики визнавали, що драма написана під безсумнівним впливом А.Міцкевича, інші висували свої гіпотези щодо особи автора. Для опонентів І.Франка найуразливішим місцем в його атрибуції автора драми виявилось визнання про те, що сам дух А.міцкевича вказав йому на цей шедевр. Іншими Франковими, так би мовити, логічнішими аргументами, польська критика загалом знехтувала. Зосібна тими, що він знайшов підтвердження своєї гіпотези в листах А.міцкевича, фактах його біографії. Лише частково спробу розібратися в них зробили син А.Міцкевича Владислав /попри нестерпно глузливий тон його реакції на публікацію Франка/ та особливо Я.Парандовський, автор кількох статей про видання І.Франка у газеті "*Przegłada*". Заперечуючи авторство А.Міцкевича, польські критики водночас твердили, що ім'я Міцкевича з'явилось на палітурці видання І.Франка зовсім не випадково: цим він нібито прагнув виправити свій давній "гріх" перед поляками за стаття "Поет зради", очистити власне сумління. У дисертації відзначається, що стаття "Поет зради" мала позитивний вплив на оцінку видання І.Франка. З одного боку, деякі критики сприйняли "*Wielka Utrata*" як спокуту українського письменника, "голос з поклоном Польщі", з другого - більшість критиків українського походження поставилася до видання І.Франка /здебільшого навіть не читавчи/ крізь призму такого нещасливого для українського письменника виступу 1897 р. Саме ця етапна в багатьох аспектах для біографії І.Франка стаття надовго роз'єднала його з польським громадянством: спершу після виходу "Поета зради" у світ польська преса брутально цькувала її автора, згодом на зміну лайкам і погрозам прийшла майже повна ігнорація І.Франка у польських літературних колах. І хоча Франко нібито спокійно сво-

го часу переніс випаді польської преси, але удари виявились надто болючими. Від них І. Франко не міг оправитись до кінця своїх днів. І тому цілком має право на існування думка, що І. Франко виданням "*Wielkiej Ilustacji*" прагнув придобити духа А. Міцкевича за статтю "Поет зради" М. Мочульський/. Звісно, "*Wielka Ilustacja*" багатьма вузлами поєднана зі статтю "Поет зради", як у сенсі психологічному, так і в плані літературному. Але, мабуть, було б дуже цікаво для розставлення всіх крапок над "і" - був чи не був А. Міцкевич автором "*Wielkiej Ilustacji*" - здійснити поруч з генетично-каузальним і ґрунтовним філологічним аналіз даного манускрипту з творами А. Міцкевича. Тим більше, що в аргументах обидвох супротивних сторін - і Франка, і його опонентів - є чимало суперечних моментів. І ще: можливо, не слід так беззастережно відкидати й моментами непомильне франкове чуття інтуїції, можливо, під час хвороби лише фразеологічно оформлене, як "зносини /.../ з світом духів", у даному випадку, з духом А. Міцкевича.

Без знання біографії І. Франка неможливо також інтерпретувати і його поетичний доробок останніх років. Для Франка-поета хвороба виявилася особливо жорстокою. Нічого не створив поет після повернення з Ліпіка в 1908 р. У наступному - 1909 р. - на поетичній карті І. Франка також всуціль "білі плями". Те ж саме весь 1910 р. - до грудня. Далі знову тривала пауза - майже три роки - до вересня 1913 р. Груднем 1910 р. І. Франко датує "Притчу про сіяння слова божого", 15, за авторським визначенням, ширших поезій, 10 чотирирядкових строф і "Притчу про захланність". Але авторські дати під цими творами викликають значні сумніви /окрім "Притчі про захланність"/. У дисертації робиться спроба обґрунтувати, що згадані поезії І. Франко написав значно раніше, ще до хвороби, найвірогідніше в 900-их роках, тоді ж, що й решту типологічно споріднених з ними притч і строф "Мого Ізмарагду".

Відбиттям реалій життя І. Франка на схилі віку було й те, що тривалий час аж до появи 1914 р. віршів на сучасну тему І. Франко матеріал для поетичної творчості черпав лише у книжних джерелах. Ще одною характерною рисою Франка-поета останніх років життя /нерозривно пов'язаною із зазначеною вище категорією книжності/ стане наявність численних паралелей між його тодішніми науковими студіями й мотивами його поетичних творів. Причому майже завжди написанню поетичних творів передували наукові дослідження.

Найбільший обсягом поетичний доробок І. Франка останніх років припадає на 1914-1916 рр. Зумовлено це було тим, що якраз тоді

в поета трохи "розв'язалися" руки, і він міг писати самостійно. Другий момент пов'язаний з першою світовою війною, події якої глибоко хвилювали поета. Це і спричинилось до того, що палітра творів І.Франка воєнного періоду стала значно розмаїтішою.

Переважає більшість поезій І.Франка передсмертних років не позначена печаттю таланту. І все ж дуже важко погодитись з думкою багатьох критиків про смерть І.Франка як поета в останні роки життя. /К.Гриневичевої, М.Мочульського, С.Єрмова, Л.Білецького/. Цей жорстокий присуд хочеться злагіднити тим, що й у смертельні роки з-під пера І.Франка з'явилися деякі прекрасні поезії /"Із поучень батька синові", "Відданиця", "Не алегорія", "Не мовчи", "Во чоловічих благоволені!"/.

невтішні обставини біографії І.Франка останніх років вплинули не лише на естетичну вартість його творів, вони значною мірою визначили їх зміст, а також стиль. Кошмарні сні, фантазмагоричні видіння, галюцинації /як вияв хвороби/ породили у віршах Франка останнього періоду багато моторошних оценок, натуралістичних описів смерті, які, далекі, не мають нічого спільного з поезією. Це вже тільки документи недуги їх автора, його душевних і фізичних страждань.

Лише деякі останні вірші І.Франка були опубліковані за життя автора, окремі перегадом, проте значна їх частина і досі зберігається в рукописах в особистому архіві письменника в Інституті літератури ім.Т.Г.Шевченка АН України /ф.3, № № 232, 233/. Упродовж останніх десятиліть затанували поезії І.Франка 1914-1916 рр. так, "наче їх і не було", затемнювалась справжня постать поета головню з двох причин. По-перше, у жодну модель офіційного тодішнього літературознавства не вкладалась поетова візія України, його мрії про власну державність. По-друге, основний пафос численних поезій І.Франка воєнної пори становить викриття "злюбних", "загребущих рук" російського самодержавства, розбою, який чинила російська армія в Галичині /"Інвазія", "Царські слова", "Пригода в Підбужи", "Донець - козак молодий", "Два столівники"/.

Поетична спадщина І.Франка останніх років життя заслуговує не лише на увагу біографів письменника, але й на публікацію, бо навіть ті вірші, які не належать до високої царини мистецтва, є неоціненними причинками для пізнання такого складного явища як мистецький і психологічний феномен І.Франка на схилі віку.

Висновки. Біографія І.Франка останніх років життя привертає до себе увагу трагічною особистістю її автора, драматизмом особистого життя письменника, складною природою його душевного

світу, непростими взаєминами із сучасниками. Не менший інтерес викликають і неоднозначні сторінки творчого доробку письменника цього періоду. Вивчення спадщини І.Франка останніх років життя засвідчує її значну залежність від життєвої основи, від особливостей психофізичної структури особистості автора.

Основні публікації по темі дисертації:

1. Особиста бібліотека Івана Франка // Жовтень. - 1986. - № 6. - С.92-99.
2. Травень Франкові // Дзвін. - 1990. - № 5. - С.132-137.
3. Студії поетичної творчості І.Франка в науковій спадщині М.Возняка // Академік М.Возняк і розвиток української національної культури: Тези наукових читань. - Львів, 1990. - С.35-37.
4. Фольклорна основа староруських літописів як об'єкт дослідження і джерело творів І.Франка // Фольклор у духовному житті українського народу: Тези наукових читань. - Львів, 1991. - С.99-101.
5. Іван Франко і Володимир Гнатюк: до історії творчих взаємин і особистих контактів // Тези доповідей та повідомлень наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження В.Гнатюка /29 травня - 1 червня 1991 року/. - Тернопіль, 1991. - С.52-54.
6. З історії відзначення 40-річчя літературної, наукової та громадської діяльності Івана Франка // Іван Франко і національне відродження: Тези республіканської наукової конференції, Криворівня, 23-24 вересня 1991. - Львів, 1991. - С.27-29.
7. "Поет будущини": /Деякі опостереження над категорією майбутнього в поезії Івана Франка // Українське літературознавство. - Львів, 1992. - Вип.56. - С.74-85.
8. Стаття Івана Франка "Маніфест "Молодої Музи" в контексті теми "Іван Франко та Остап Луцький" // "Молода Муза" і літературний процес кінця XIX - початку XX століття в Україні і Європі: Тези доповідей наукової конференції. - Львів, 1992. - С.51-53.
9. Іван Франко про Маркіяна Шашкевича: /В контексті літературознавчих студій кінця XIX - початку XX століття/ // Шашкевичіана: Маркіян Шашкевич і українське національне відродження. - Львів, 1993. - С.75-84.
10. "Три портрети" Богдана Лепкого: /Особливості стилю Лепкого-мемуариста/ // Богдан Лепкий - видатний український письменник:

Збірник статей і матеріалів урочистої академії, присвяченої 120-річчю від дня народження письменника. - Тернопіль, 1993. - С.130-132.

11. Дискусійні питання літературної спадщини І.Франка останніх років життя // Другий міжнародний конгрес українців: Доповіді і повідомлення. Літературознавство. - Львів, 1993. - С.300-306.

12. Листи Миколи Вороного до Івана Франка // Українське літературознавство. - Львів, 1993. - вип.58. - С.10-28,

13. Іван Франко в притулку січових стрільців // Українське літературознавство. - Львів, 1993. - Вип.58. - С.III-120.

14. Іван Франко у дні першої світової війни // Календар "Просвіти на 1994 рік. - Львів, 1994. - /Друкується/.

15. Два останні роки життя Івана Франка. - Львів, 1994. - /Друкується/.

Л. Мельник

AB 30.741